

КОЛОНІЗАЦІЯ ТА ПОЛІТИКА

Чергове видання історичної книжки, що вперше побачила світ 1918 р. з просвітницькою метою, змушує ставити низку питань, основним із яких буде: чому й досі цей нарис з української регіональної історії залишається неперевершеним і потребує перевидання?

Передусім це пов'язано з великими змінами, які ми спостерігаємо в суспільному житті і які вкотре доводять потребу в історії. «Історія Слободської України» вийшла після революції 1917 р., наступне перевидання у час великих суспільно-політичних трансформацій кінця 80-х рр.¹⁾, що врешті призвели до розпаду Радянського Союзу й проголошення незалежності Україною. Ця книжка теж певною мірою явище післяреволюційної України, України, що після подій 2013–2014 рр. веде затяжну війну на Сході, де кордон протистояння є переважно й межею історичної Слобідської України. У кожному разі всяка історія є так чи так політичною. У 1918 р. Дмитро Багалій показував регіональну історію як частину історії демократичної України, у 1989–1990 рр. ту історію повертали із забуття на хвилі «національного відродження» (однак із багатьма неминучими радянськими штампами) і, нарешті, сьогодні — це знову черговий доказ наголошення на історії сходу України, краї з багатьма суперечностями, зі змінами розуміння прикордоння, яких, напевно, було кілька, враховуючи сучасне розуміння регіону, настільки прикордонними є Харків та Харківщина сьогодні.

Ці зміни є досить складними для пояснення у сучасності, бо політично, адміністративно, демографічно цей простір дуже змінився. Традиційно Слобідська Україна — край колонізації протягом другої половини XVII–XVIII ст., територія, залюднена переважно українськими переселенцями умовно із заходу на схід від річки Сейм і майже до річки Дон. На сьогодні це лише частини областей Сумської, Харківської, Луганської та Донецької

¹⁾Уперше питання щодо перевидання цієї праці Дмитра Багалія порушено в літературно-публіцистичному часописі «Прапор» у 1988 р., де твір почав видаватися частинами (невелику передмову до видання написав доктор філологічних наук Олександр Юрченко (Юрченко О. *Дмитро Іванович Багалій і Слобідська Україна* // Прапор. 1988. № 6. С. 118–121); у 1990 р. у видавництві «Основа» при Харківському державному університеті твір теж було перевидано зі втручанням у мову, з передмовою та коментарем Володимира Кравченка (однак сама книжка побачила світ 1991 р.): Багалій Д. І. *Історія Слобідської України* / Передмова, коментар В. В. Кравченка; Художник, упоряд., іл. В. О. Ріяка. Харків: Основа, 1991; видавництво «Дельта» зробило друге видання (редакції 1990 р.) у 1993 р. Напевно, книжка мала певний успіх і як подарункове видання. Однак у тому виданні Володимир Кравченко згідно з «марксистсько-ленінськими» догмами, скрушно зауважив відсутність у Багалія розділу щодо «встановлення кріпацтва», «класову боротьбу» і, як і личило, процитував Володимира Леніна на початку коментаря.

ня було свідченням неминучого розлучення історії з філологією та етнографією, що вилилося пізніше на інституційному рівні. Перший відомий нам рецензент цієї праці Дмитро Дорошенко, зазначивши вагому роль і насичення цієї книжки, помітив те, чого в книжці бракувало, це те, що сам Дмитро Багалій добре знав, але уникнув, можливо, через швидкість написання праці — це брак повнішої характеристики Харкова як «українського міста», відсутність сюжетів про харківську журналістику початку XIX ст. чи існування Харківської громади як осередку українського руху, діяльність Бориса Грінченка, родини Олександра та Софії Русових⁶⁶⁾. Отже, вже сучасні історики виявляли, чого в книжці немає, і такі відсутності можна продовжити, але найголовніше, що ця книжка відповідала політичному вибору й потребі узагальнити свої погляди — необхідній потребі для історика.

Основне питання, незрідка доволі згубне, сучасного історика, як твориться ідентичність і що вона означає у тих чи інших обставинах, і та ідентичність незрідка не лише національна, але може бути класовою, релігійною, гендерною, віковою; множинність тожсамостей на прикордонні, напевно, є однією з найголовніших його рис. Світ надає широке коло проблем, й історик не дає відповіді на багато питань. Людина розгублена в сучасному світі через великі поєднання глобальних процесів із вузько-національними проблемами.

У всякому разі перевидання праць Дмитра Багалія є й певною мірою докором сучасним історикам, не здатним створити повноцінне дослідження з історії регіону, дослідження, яке задовольнило б як суспільний запит, так і наукову вимогливість. Тягар поєднання доброго популярного викладу та академічної ретельності виявляється непід'ємним, а питання чергової інтелектуальної «колонізації» усе ж відкритим.

Володимир Маслійчук

⁶⁶⁾Дорошенко Д. Проф. Д. І. Багалій. *Історія Слободської України*. С. 641.

Культурно-Історична Бібліотека

під. ред. проф. Д. І. Багалія.

о о о о о

І С Т О Р І Я
С Л О Б О Д С Ь К О Ї
У К Р А Ї Н И

Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

ИЗДАТЕЛЬСТВО „СОЮЗ“

Харьковского Кредитного Союза Кооперативов

1918.

ПЕРЕДМОВА

Нарід завжди творить свою історію і державний устрій і його національні форми. І про се треба добре пам'ятати, бо усяка иньша ненародня історія буде однобока. Щодо історії України, то вона у основі своїй завжди була народньою¹. І справді: рівняючи історію великоросійського народу у московську добу і історію українського народу під Литвою та Польщею, ми бачимо, що у першій головне місце зайняло складання Московської держави, котре утворювали більш усього московські царі, а український нарід тоді зовсім не мав своєї власної держави і своїх царів і боровся з Польською державою. На сю боротьбу він стратив усі свої сили, усе своє завзяття, усе своє життя, пролив ціле море своєї крові. Раніше українські історики особливу увагу звертали не на внутрішнє життя, а на події, бо вони справді були дуже цікаві, поетичні, драматичні, торкалися й народнього життя, бо їх творив нарід під проводом своїх проводарів — гетьманів, кошових отаманів і т. и. Але вже українські історики 60-х років, як Вл. Антонович, Ол. Лазаревський², стали на иньший шлях: вони викинули прапор внутрішньої історії України. Я 35 років іду під сим же прапором, бо почав розробляти історію українського народу з 1882 року і більш усього працював по історії Слобожанщини, бо сам тут пробував. Тепер, коли український нарід скинув кайдани, у нього збільшилася потреба знати свою історію. Історію Слободської України треба знати і нашій інтелігенції, котра працюватиме серед слободсько-українського населення, і самому народові, котрий своєю кров'ю обороняв сю країну од ворогів. Обробляючи землю, він поливав її своїм потом, творив історію, а тепер захоче й повинен буде її знати, бо сам нині коватиме свою долю, своє щастя, свою волю. Історія

Слободської України є частина загальної історії України. І через те її захоче знати і увесь відроджений у своїй національній самосвідомості український нарід. А у населення Слобожанщини нехай його національна самосвідомість починається з того, що найближче до нього — з свідомості про те, що творили його діди та прадіди, — з історії Слобожанщини. І хайся історія буде справжньою історією народу — його подій, його життя, його горя, його радощів, його думок, мрій та надій і знову таки *усього* народу — усіх його колишніх станів: і козацтва, і його старшини, і поспільства, і міщанства, і духовенства, з їх матеріяльними здобутками, просвітою і культурою, усім національним обличчям.

У народів Західньої Європи, наприклад, у швейцарців, ми бачимо велику прихильність до їх місцевої історії, археології, ми бачимо у них навіть місцеві музеї. Європейські педагоги завжди вимагають, щоб іще з нижчої школи починалася знайомість учнів перш усього з тим, що вони бачуть біля і навкруги себе, щоб вони це зрозуміли, бо коли зрозуміють, то й шануватимуть, й цінуватимуть, і любитимуть. А коли се буде, то се буде дуже користне і для науки, бо тоді не ганитимуть так, як нині, пам'ятки нашої старовини. Повинні і ми свою місцеву історію ввести у програм нижчої народньої школи, у програм шкіл для дорослих і задля позашкільної просвіти.

Д. Багалій

1-Й РОЗДІЛ

Географічний нарис Слободської України і початок її заселення

Дике поле — Слободська Україна, її поверх і взгір'я • Річки і їх вплив на заселення • Степ і ліс — їх вплив на заселення • Природні багатства Слободської України • Татарські броди та перелази • Шляхи • Новоросійський степ. Московське заселення України • Українські переселенці з Польщі у XVI і першій половині XVII століття

Дике поле¹ — Слободська Україна, її поверх і взгір'я. Слободська Україна — се одна з частин нашого рідного краю України. Цікаво, що наш харківський український філософ Григорій Савич Сковорода² називав Лівобережну Україну, або, як він казав, Малоросію³, своєю матір'ю, а Слободську Україну — своєю рідною тіткою, бо тут він проживав і любив сей край, як поясняє його біограф М. І. Ковалинський. Виходить, що у кінці XVIII століття, коли жив Сковорода, по скасованню автономного строю Гетьманщини⁴ і Слободської України, назвисько Україна⁵ належало, власне, до Слободської України⁶. І справді, ся країна більш, ніж остатні частини української землі, повинна була так прозиватися в територіальнім значінню сього слова, бо се була „україна“, цебто окраїна русько-української землі. Колись руський літописець називав Україною Руських земель пограниччя Переяславської землі з Половецькими степами⁷; і там і тут відчуваємо, окрім етнографічного, і географічне значіння сього слова. Для кожного мешканця Дніпровського Правобережжя і навіть Лівобережжя тодішнє дике поле, котре потім заселили своїми слободами українські переселенці і котре раніше у домонгольську добу у XI—XIII ст. було заселено прадідами слобожан — древніми русичами Чернигово-Переяславської землі, хоч було дідижною українців XVII ст., але далекою Україною). Слободська Україна нині займає майже усю Харківську губернію й деякі з повітів Курської і Воронізької губерній.

Поверх і взгір'я. Подивимося тепер, що се була за країна з географічного погляду. Се була площа, по котрій де-не-де простяглися невеличкі взгір'я. Виспа иньших була північна частина Харківщини, а на південь вона робилася все нижчою та нижчою, доки не доходила до отвершків Донецьких стягових гір. Курська губ. найвища серед сусідніх Харківської і Воронежської, але й там є тільки стягові гори. По них ішов водорозділ Дніпровського і Донського водозбірів, де лежав славетний в історії края Муравський шлях. А вже від сього водорозділу розходилися на захід ложбини з балками і ярами,

Святі гори

де багато було річок і струменів. Вороніжська губ. теж невисока і поділяється річкою Доном на дві частини — західню більш високу і східню — нижчу, де тільки праворучні береги річок трохи вищі, ніж уся низина навкруги. Усі три губернії не тільки не відділяються одна від другої якимись там межами, а навпаки, зв'язуються одна з другою їх стяговими горами. Східня частина Вороніжчини належить до Донського краю, з котрим її зв'язує Дін. Найбільш високим і забезпеченим від ворога місцем було правобережжя річок Дніпра і Дона; воно виявляло чудову природню красу. На Донцеві в теперешньому Ізюмському повітові були Святі гори¹, про котрі ми маємо звістки в дуже давніх пам'ятниках нашого письменства; на них тепер красується Святогорський монастир. Скільки разів

вого в Харківськую одсилав би Ратушу“. Про Ради у записах Квіток сказано, що там бували гострі суперечки між старшинами, і ці суперечки іноді закінчувалися навіть боєм.

Полковники слободських полків. Полковники мали у своїх руках велику владу, і нам треба знати, хто займав ці полковничі посади, як вони їх займали і що вони робили на користь населенню. Тут ми побачимо, як робилися вибори полковників у дійсному життю і коли виборче право порушалося та ламалося і хто був винний у його зменшенню та знищенню. І. Квітка дає нам список слободських полковників¹. Він не зовсім повний

**Полковник Сумського полка
Гарасим Гар. Кондратьєв**

і навіть, може, певний. У ньому нічого не обговорено про вибори полковників, але все-таки ми мусимо ним скористуватися, хоч з деякими поправками. У Харківському полку були полковниками, починаючи з Гр. Донця (ми знаємо уже, що було два полковника Сірко і Ріпка і до Донця): 1. Гр. Єрофеевич Донець у другій половині 17 ст., 2. Хв. Гр. Донець-Захаржевський (Петровської доби), 3. Прокофій Куликовський [(волох), Петровської доби], 4. Гр. Сем. Квітка (Петровської доби), 5. Ст. Ів. Тевяшов (Лизаветинської доби), 6. Матв. Прок. Куликовський (останній).

У Сумському полку І. Квітка лічить 7 полковників — 1. Гар. Кондратьєва (другої половини 17 ст.), 2. Сина його Ондрія Кондратьєва (Петровської доби: його убито у 1708 р.

5-Й РОЗДІЛ

Соціальний устрій і суспільні стани

Подібність і різниця у суспільних станах Гетьманщини і Слобожанщини • Тодішні стани — посполити, цехові, козаки-компанейці й підпомошники, державські піддані • Число різних станів по перепису 1732 року і у 1767 році • Козачі й міщанські одбутки • Одбутки підданих • Соціальні реформи центрального уряду за часи цариці Анни • Соціальна реформа цариці Катерини II

Подібність і різниця у суспільних станах Гетьманщини і Слобожанщини¹. Соціальний устрій слободсько-українського суспільства нагадує нам Гетьманщину. І се не дивно, бо була загальна основа утворення суспільних станів у всього народу. А слобожане не звідки як з Гетьманщини принесли на нові місця основи свого національного життя — свої стародавні українські звичаї. У Слобожанщину, як ми бачили, приходили вже з початком розділення на стани. У Харків прийшла ватага козаків, але воєвода Офросимов про них казав, що се були „мужики деревенські“; очевидно, багато їх справді належало до поспільства. У другі города теж разом з козаками приходили „пашенные мужики“, як їх обзивають по-своєму московські приказні люди. Бачимо ми серед переселенців і міщан. Не бачимо тільки шляхти — родового дворянства, але маємо козацьку старшину, із котрої потім виробилося і шляхетство і котра з самого початку стала заселяти свої маєтності посполитими людьми. Різниця між Гетьманщиною і Слобожанщиною була в тім, що на землях Лівобережної України до повстання Богдана Хмельницького жило чимало шляхти і були вже шляхетські маєтності, а в дикому московському полі їх зовсім не було. Там, як ми знаємо, не було ні шляхти, ні московського боярства, і тільки московський уряд видав грамоти білгородській церкві та деяким служилим людям на те, щоб займатися промислами у сих просторах, хоч і безлюдних місцях. Але й се право було скасоване, коли явилися сюди справжні поселенці — українці. Повстання Богдана Хмельницького козацькою шаблею скасувало соціальну неправду², яка царювала у Польщі і в її українських землях. На чолі пов-

13-й РОЗДІЛ

Харків як українське місто

Національний і соціальний склад Харківського населення у XVII—XVIII вв. •
Обрусіння Харкова з кінця XVIII ст. і до наших часів і його причини •
Українське національне відродження у Харкові з початку XIX в.

Національний і соціальний склад Харківського населення у XVII—XVIII вв. Ми обговорили усі сторінки життя старої Слобо-

Харків (з-за р. Нетечи) у початку XIX в.

жанщини і усюди бачили панування української, як то кажуть, стихії, себто української національності і утворених на її ґрунті й підставі форм народного життя. Український національний склад життя держався не тільки по селах, як тепер, а й по містах, городах, де його тепер дуже мало. Ми його бачимо навіть у такому центральному місті, як Харків, населення котрого тепер так обрусіло¹, що, мабуть, більшість його й не знає, що колись Харків був чисто українським містом, а потім,

КОМЕНТАР
ТА
ДОВІДКОВІ
МАТЕРІАЛИ

КОМЕНТАР

Передмова

У передмові можна спостерігати основне «кредо» щодо історичних та політичних поглядів Дмитра Багалія на українську історію, історію бездержавного народу з особливим наголосом на роль освіти й просвітницької діяльності.

У передмові постає ще одна політична суть. Дмитро Багалій — прихильник соціального порозуміння, процесу, нереального за тих обставин, коли писалася ця робота, поміркованих гасел, властивих для тодішньої ліберальної інтелігенції. Відступи із закликами до шанування української культури та порозуміння дуже характерні для всієї роботи, так само як певна прихильність до ненасильницьких дій та природне визнання домінування української культури.

До с. 3

¹*Щодо історії України, то вона у основі своїй завжди була народньою.* Тут Дмитро Багалій підкреслює свою прихильність до «народницького зображення» української історії, що проходить через усю книжку. Інакше кажучи, основним рушієм історичного процесу був «народ» (переважно нижчі прошарки населення — селянство), який зберігав свої демократичні традиції протягом століть, за частої «зради» еліт. Це питання було доволі політичним, бо пов'язувало визволення соціальне й національне. Основними представниками таких поглядів були Микола Костомаров, Михайло Драгоманов та головний учитель Дмитра Багалія Володимир Антонович (Klid B. *Volodymyr Antonovych: Ukrainian Populist Historiography and the Cultural Politics of Nation Building* // *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in Multinational State* / Ed. By Thomas Sanders. NY, 1999. P. 373–393).

Про відносність поділів української історіографії на «народницьку» та «державницьку» див.: Гирич І. *«Народництво» та «державництво» в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять* // Молода нація. 2000. № 4. С. 5–30.

²*Олександр Лазаревський* (08.06.1834 – 31.03.1902) — український історик-архівіст. Вплив Олександра Лазаревського на Дмитра Багалія (та його учнів Івана Теличенка, Дмитра Міллера, Віктора Барвінського) і, зокрема, на цю роботу багато в чому визначальний. Сам Дмитро Багалій підтримував і щиро вітав праці Олександра Лазаревського (Багалей Д. И. *Новый историк Малороссии. Рец. на книгу А. М. Лазаревского «Описание Старой Малороссии». Полк Стародубский.* К., 1888. Т. 1. // Отчет о 32-м присуждении наград графа Уварова. СПб., 1889). Погляди Олександра Лазаревського — це передусім критика еліти, зосередження на внутрішній суті соціальних процесів, зокрема щодо утвердження кріпосного права на Лівобережній Україні у XVIII ст., юридичні особливості в оформленні окремих соціальних прошарків та землеволодіння, характерним для робіт Лазаревського було уникання ширших висновків за цитуванням документів, аналіз без синтезу.

Розділ 1. Географічний нарис Слобідської України і початок її заселення

Дмитра Багалія можна по праву вважати одним із зачинателів української історичної географії, хоча, здається, певний вплив на історика мали праці Володимира Антоновича та Василя Ключевського. Уплив географічного чинника був одним із головних і для Миколи Костомарова. Дмитро Багалій викладав курс історичної географії в Харківському університеті. Як у попередній дисертаційній праці «Очерки по истории колонизации и быта степной окраины Московского государства», так і в подальших і в останній — «Заселення Слобідської України» географічному чиннику надано велику роль.

Вважається, що основним питанням історії заселення Слобідської України була державна належність цих земель у минулому. На сьогодні питання такої історичної легітимізації посідає досить значне місце. Однак ці твердження поступаються твердженням про прикордоння — етнокультурну зону, на яку претендують кілька держав чи державних утворень (Папков А. *Днепро-Донская лесостепь как этноконтактная зона: Россия, Речь Посполитая и Крымское ханство* // *Tractus Aevorum*. Т. 1. № 1. С. 106–126). На цих теренах відповідно зустрічаються різні колонізаційні потоки, в етнокультурному розумінні російський та український. Утім, з початків XVII ст. на основній частині цих теренів прерогативи багато в чому мала Московська держава, але, не маючи належних сил і ресурсів для контролювання, українське заселення змінило розташування сил та врешті визначило характер цього прикордоння.

Після Дмитра Багалія історична географія щодо характеристик Слобідської України зробила певний поступ, однак не надто розвинулася (Юркевич В. *Еміграція на схід та залюднення Слободжанщини за Богдана Хмельницького*. Київ, 1932. С. 21–29; див. також спостереження про зміни клімату під час залюднення: Загоровский В. *Белгородская черта*. Воронеж, 1968. С. 17–18). Ця тематика ще потребує істотних досліджень щодо впливу географічного чинника на колонізацію. Як і низка тем, зачеплених Багалієм: лісові масиви та їх знищення, роль річок та млинарство, політика московського, а потім і петербурзького урядів щодо природних ресурсів прикордоння потребують детальнішої розробки.

Однією з основних проблем Слобідської України є її певна географічна неоднomanітність, пов'язана насамперед не лише з прикордонним розташуванням, але й величиною території та проблемою прикордонності окремих географічних ареалів: ліс (західна й північна частини) — лісостеп — степ. Ця географічна неоднomanітність дуже значна. Утім, у певних метафорах основний центр Слобідської України Харків безпідставно вважають «степовим містом». Загалом, питання прикордоння досить ретельно вивчено в українській історіографії: Чорновіл І. *Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір*. Київ: «Критика», 2015; Дашкевич Я. *Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.)* // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. 1991. Т. 222 : *Праці історико-філософської секції*. С. 28–44. Щодо Харкова та Слобідської України див.: Кравченко В. *Харьков/Харків: столица Пограничья*. Вильнюс: Європейський гуманітарний університет, 2009.

До с. 5

¹*Дике поле*. Назва «Дике поле», радше, метафорична. Назва «Поле» характерна для московської документації XVI–XVII ст., звідки її й бере Дмитро Багалій. Однак уже впродовж XVI ст. термін зазнав значної еволюції, спочатку це незаселена територія за Тулою і Рязанню, але вже наприкінці століття — це місце для служби, «польські» та «українні» фортеці й поселення, власне, територія між московським кордоном та Кримським ханством, що її поволі мала намір опанувати Москва. Див. про термін: Загоровский В. *История вхождения Центрального Черноземья в состав Российского государства в XVI ст.* Воронеж, 1991. С. 5–9.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Абаза, рід — 325

Абаза І. А., волоський полковник — 39, 119, 165

Абаза М., абшитований підпрапорний — 123-124

Аваков А. Б. — 321

Август, римський імператор — 255

Авксент'єв, абшитований поручик — 123

Авксент'єв, сотник — 123

Авраамій (Юхов), митрополит — 231, 361

Авсеєнко (Авсеєнко) В. — 346

Адамов, полковий хорунжий — 123

Адамович, мешканець Охтирки — 33

Айзеншток І. Я. — XXIX, 304, 358

Акинфов, отаман — 183

Алейников (Алейників, Олейников), виборний представник Хоперської фортеці — 148, 346, 348

Александров В. С. — див. Олександров В. С.

Александров С. В. — див. Олександров С. В.

Алмазов А. — 338

Алферов, абшитований полковий осавул — 123

Алферов, робітник — 279

Альбовський Є. О. (Альбовский Е. А.) — XI-XII, 29, 79, 301-303, 315, 317, 324-325, 336-337, 339

Амур, міф. — 262-263

Анастас'єв Ф. — 349

Андреев (Андреев), козак — 33

Андреев (Андреев), поручик — 123

Андреев (Андреев), робітник — 279

Анисимов — 124

Анна, цариця — 43, 52, 75, 103-105, 110, 125, 127, 134-135, 155, 191, 248, 254, 307, 340, 344

Анненков О., секунд-майор — 123, 347

Антоній, білгородський митрополит — 237, 240

Антонов, абшитований капітан — 123

Антонович (Antonovych) В. Б. — XIII-XIV, XVI, XVIII, XX-XXI, 3, 301, 311-312, 319, 333, 341-342, 351

Антонович Д. В. — XV, XVIII

Апостол Д. П. — 46, 92, 231, 336, 355

Апостол-Китич, задніпрянський полковник — 39, 123

Апраксін — 188

Арістов, сотник — 33

Арістотель — 266, 274

Арсенєв, московський воєвода — 26, 28

Артемєнко І., сотник — 197

Аршеневський, генерал — 123

Афанас'єв Г. — див. Квітка Г. С.

Афанас'єв І., настоятель Харківського Успенського собору — 235

Афанас'єв С. — див. Квітка С. П.

Ашбалов, чугуївський воєвода — 181

Бабенко В. — 323

Бабеха — 283

Багалеї Д. І. — див. Багалій Д. І.

Багалій (Багал'їй) О. Д. — 304

Багалії (метафор.) — XXI

Багрів Я., генерал — див. Фролов-Багреєв Я.

Базилевич Г. — 254, 365-366

Байда, козак — див. Вишевецький Дмитро

Байрон, Дж. Г. — 291

Бакаї, осадчий — 117

Бакаї, татарський мурза — 13

Бакланов Н. А. — 314

Банческул — 94, 123

Барабаш М., козак — 59

Баранович Лазар — див. Лазар Баранович

Барвінок Ганна — 294

Барвінський В. О. (Барвинский В. А.) — 304, 311

Барятинський, кн. — 77

Бахтін І. — 352

Бедряга, полковник — 39, 123

Безобразови, слобідська старшина — 122

Безпалій І. — 79

Безперчий Д. І. — 299, 374

Безродний Хведір, фольк. персонаж — 257

Безрученки, священики — 190

Безрученко І., козак — 186-187

Бердинських (Бердинских) В. — XVIII

Бердники, харківські козаки — 279

Берло І. — 331

Бесідін — 282

Бестужева — 123

Бецький І. С. — 294, 305

Бибик — 282

Биковський, сотник — 123

Бирев, поручик — 119

Бирон — 92-93

Бистрицький, обозний — 133

Бистрицький, сотник — 123

Бистрицькі, слобідська старшина — 122

Білецький-Носенко П. — 289, 372

Білиловський К. О. — 294

Білозерський В. — 374

Білокур, козак — 199

Білосельський, воєвода — 101-102

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Абашкин перелаз — 12

Азацьке городище — 13, 316; див. також Курган, с.

Азовська губ. — 333

Айдар, р. — 9, 13, 74, 189, 324, 328, 333

Аксютівка (Аксютовка), с. — 198

Альпи — 294

Америка — 255

Андріїві Лози, с. — див. Ондріїві Лози, с.

Андріївка, с. — 19, 70, 155

Андрусове, с. — 25

Апраксине, с. — 19

Арарат, г. — 272

Аркадіївська пустинь — 121, 204, 245

Артемівка, сл. — 60, 77, 115, 197, 201

Архангельськ, м. — 91, 173, 240, 338, 357

Астрахань, м. — 174

Атени, м. (метафор.) — *XII*

Бабаї, с. — 164, 210

Бабка, р. — 10

Бабка, с. — 19

Бакаїв шлях — 13

Балаклійка (Балаклієве), с. — 39, 210, 251

Балаклійський полк — 33, 38, 80, 324, 336

Балаклійський р-н Харківської обл. — *X*, 318

Балаклія (Балаклійна слобода), м. — 34, 55, 68, 70-72, 77, 79-80, 155, 251, 332

Балаклія, р. — 9, 13

Балтійське море — 175, 353

Барвінківський р-н Харківської обл. — 318

Батіг (Ботіг), г. — 320

Бахмут, м. — *X*, 48-49, 126, 332

Бахмут, р. — 43, 46, 48-49, 203, 325

Бахмутська провінція — 46, 346

Бахмутська округа — 46

Бахмутський пов. Катеринославської губ. — 43

Бахчисарай, м. — 59

Безсалівка, вул. у Харкові — 282

Бережна, вул. у Харкові — 283

Березки, с. — 184

Березове, с. — 166, 247

Березовка, с. — 121

Берека, р. — 19, 49, 153, 318

Берестова, р. — 182, 318

Берестовенька, р. — 182

Берлицька (Берлинська) волость — 42, 322

Беседіна, вул. у Харкові — 282

Бибікова, вул. у Харкові — 282

Бик, р. — 13

Бирюч (Бирюча), сл. — 118, 149, 155

Бирюченський пов. Воронежської губ. — 47

Бистра Сосна, р. — 316

Бишкін (Бишкин), с. Зміївського р-ну Харківської обл. — 34, 54, 68, 71-72, 155, 328

Бишкін, с. Лебединського р-ну Сумської обл. — 69, 184, 238, 243, 251

Бієвці, с. — 246

Біла, р. — 324

Білгород, м. — *X*, XXVI, 8, 14-15, 21, 31-34, 37, 76-77, 79, 98, 100, 102, 113, 127, 170-171, 173-174, 176, 183, 206, 217, 231-232, 252, 281, 305, 314, 318, 322, 324, 371

Білгородська, вул. у Харкові — 276

Білгородська губ. — 94, 333-334

Білгородська єпархія — 230-231, 303, 359-361, 363

Білгородська лінія — *X*, 13, 16, 22, 28, 43, 52-53, 68, 80, 187, 312, 315, 317-318, 322, 324-325, 338, 351, 361

Білгородська митрополія — 361

Білгородська обл. — *X*, 330-331

Білгородська фортеця — 14-15, 66, 305

Білгородський край — 51, 56, 170, 218, 230

Білгородський пов. — 18, 30, 160, 174, 181

Білгородський полк — 77, 79, 94, 102, 333

Білевська фортеця — 348

Білі Гори — 324

Білки, с. — 251

Білолуцьк, мч — 36

Білопілья, мч — 44, 68, 176, 186, 242-243, 251

Білорусь — 325-326

Бітюк, р. — 74, 333

Благодз, Благовіщенський ринок у Харкові — *XIV*

Бобрик, сл. — 18

Бобрики, с. — 133

Богодучів, м. — 9, 33, 50, 53-54, 72, 115, 167, 184, 243, 251, 324, 338, 348

Богодучівська, вул. у Харкові — 282

Богодучівський пов. Харківської губ. — 47, 53, 80, 209, 301, 317-318, 329